

cognitive activity. As highlighted some priority activities and assignments for students, namely exactly: logical tasks, tasks with double sense, combinational exercises, mathematical games, tricks and puzzles. The tests which were made after educational experiment show that suggested work system is effective. It merits implementation into school practice and more detailed theoretical understanding

*Key words:* pupils with defect of the development, spoken count, skills of the spoken calculations, receiving the spoken count.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 04.11.2013 р.

Рецензент: д.п.н., проф. І.В.Дмитрієва

УДК 159, 922, 76 – 056. 264: 376 – 053.5

## ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМИ ВАДАМИ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Дуленчук Ю.А.

У сучасних умовах дошкільного навчально-виховного процесу, особливого значення набуває пошук ефективних інноваційних шляхів підготовки дітей з вадами мовлення до шкільного навчання. Удосконалення системи освіти вимагає більш глибокого вивчення стану комунікативно-мовленнєвої підготовки дитини до школи. Від організації процесу підготовки до навчання, змісту, методичного наповнення, використання особистісно-зорієнтованого підходу у проведенні корекційної роботи залежить не тільки ефективність навчання, а і його якість, вплив на формування цілісної особистості дитини, яка має мовленнєві порушення.

Розглядаючи процес формування комунікативних умінь дошкільників у єдності та взаємозв'язку навчання і виховання індивідуальної особистості на сучасному етапі розвитку освіти гостро постає питання необхідності навчання та спілкування дошкільників рідною мовою, адже від стану володіння мовою, якою проводиться виховання у дошкільних, а згодом, і навчання у шкільних закладах, залежать успіхи у засвоєнні всіх отриманих знань, що показало обстеження дітей з фонетико-фонематичними вадами мовлення. Отже, проблема вивчення білінгвізму (двомовності) належить до однієї з найскладніших у мовознавчій науці. Її загальні, принципові положення достатньо досліджені відомими лінгвістами, психологами, методистами, лінгводидактами: У.Вайнрай, Є.М.Верещагін, Ю.Д.Дешерієв, Ю.О.Жлуктенко, В.М.Русанівський, С.В.Семчинський, А.Є.Супрун, Н.В.Імедадзе, М.Б.Успенський, М.М.Шанський, О.Н.Хорошковська, Л.В.Щерба та ін. Недостатній рівень володіння рідною мовою та поверхові знання близькоспорідненої мови призводять до негативного перенесення навичок із рідної (першої) мови на ту, що вивчається пізніше і мають назву інтерференції. Змішуючись, наявність специфічних вад мовлення та вплив інтерференції створюють стійкі помилки, які важко усуваються та чинять пагубний вплив на засвоєння і розвиток мовленнєвої системи дошкільників. Дослідженню навчання української мови у дошкільних та шкільних навчальних закладах в умовах двомовності та багатомовності були присвячені роботи українських науковців: А.М.Богуш, В.А.Ляпунової, І.О.Луценко, Л.І.Казанцевої, О.Є.Дем'яненко, В.А.Козлової, Е.Р.Анафієвої, Н.В.Притулик, В.А.Трунової та ін., де розкриті основні питання з розвитку мовлення, індивідуалізація навчання, висвітлено прояви інтерференції та транспозиції у засвоєнні лексики, формування орфоепічних навичок, пропедевтики порушень письма та ін. Але, на сьогодні в сучасній логопедії, проблема дослідження двомовності у дошкільників з ФФВМ не вивчалась.

Домінуюча стійка тенденція сьогодення полягає у наданні пріоритету комунікативній лінії діяльності дошкільників з мовленнєвими порушеннями і разом з тим у виявленні та проведенні корекції недостатньої уваги, щодо формування зв'язного висловлювання дітей. Отже, розробка змісту проблеми формування комунікативних умінь у дітей з вадами мовлення була обумовлена низькими показниками діагностичного обстеження умінь комунікативно-мовленнєвої діяльності старших дошкільників з ФФМ. Ми передбачаємо, що створені нами корекційні психолого-педагогічні умови забезпечать ефективну корекцію комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей з ФФМ.

Визначивши негативний вплив інтерференції на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях, що було завданням нашого дослідження, ми підійшли до вирішення наступного – формувального етапу. Мета експериментального дослідження полягала в тому, щоб шляхом спеціально організованої, обґрунтованої, поетапної корекційної (логопедичної) роботи педагогів групи, логопеда, співпраці з батьками запровадити методику формування і розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок у дошкільників з фонетико-фонематичними вадами мовлення за умов білінгвізму, що забезпечить корекцію ФФВМ в умовах двомовного спілкування.

Упровадження результатів дослідження відбувалося під час корекційного навчально-виховного процесу у роботу зі старшими дошкільниками спеціальних логопедичних закладів дошкільної освіти: ДНЗ № 580 «Ольвія» м. Київ, ДНЗ № 611 м. Київ, ПДНЗ № 6 м. Полтава, ДНЗ № 12 м. Стрий Львівської обл., ДНЗ № 20 м. Шахтарськ. Експериментом було охоплено 166 старших дошкільників з фонетико-фонематичними вадами мовлення.

Для реалізації мети нашого дослідження було створено лінгводидактичну модель формування комунікативних умінь у дітей з фонетико-фонематичними вадами мовлення за умов білінгвізму та впроваджено методику корекційної роботи. Відповідно до теми дослідження ми окреслили два напрямки у формуванні комунікативно-мовленнєвої діяльності це: *комунікативні уміння* та *фонетичні і орфоепічні навички*. Була побудована методика, визначені основні вимоги до проведення спеціальної корекційної роботи спрямованої на формування комунікативних умінь і вироблення фонетично і орфоепічно правильного мовлення рідною мовою. Специфіка методики корекційної роботи полягала у цілеспрямованому навчанні дітей конструюванню орфоепічно-унормованого висловлювання, веденню комунікативного, ситуативного спілкування, з дотриманням комунікативних вимог, самоконтролю, самокорекції. Методика роботи складалася із трьох взаємопов'язаних блоків, кожен з яких мав свої завдання, за основними визначеними нами напрямками.

На початку експериментальної роботи ми проводили лекції з педагогами груп, з метою роз'яснення напрямку роботи, визначення завдань, умов, методів роботи та заручилися підтримкою батьків, узгодженням спільної діяльності.

Нами було створено психолого-педагогічний ланцюжок з об'єднанням усіх компонентів (нових знань), який становить основу успішного формування комунікативних умінь в умовах білінгвізму, оскільки за твердженням психологів, лінгводидактів та корекційних педагогів уміння і навички самостійної діяльності можуть виконувати свою повноцінну пізнавальну роль, за умови втілення їх у точні словесні позначення та їх конкретне визначення [1], що надавалось дошкільникам у запланованих лексичних темах занять.

Найголовнішим накопиченням знань на першому етапі експериментальної роботи слугували лексичні заняття. Де під час створення кожного заняття, ми намагались вдало поєднати: 1) читання україномовної художньої літератури з обговоренням; 2) порівняння, протиставлення і зіставлення україномовних слів з метою розуміння лексичного значення; 3) проведення бесіди за темами уявних комунікативно-мовленнєвих ситуацій; 4) фонетико-орфоепічні вправи на запам'ятовування і вживання орфоепічної норми та правил у застосуванні: голосних і приголосних звуків, вправляння у акцентуації слів, відмінюванні слів різних частин мови; розповідного, окличного і запитального мовлення; 5) ігри-інсценування та етюд-інсценування – з метою розігрування емоційного настрою персонажів, відтворення міміки, жестів, погляду, постави, рухів тіла; 6) обговорення – українських приказок; 7) розігрування комунікативно-мовленнєвих ситуацій; 8) використання вправи-гри з метою закріплення умінь демонструвати не мовленнєві навички спілкування; 9) дидактичні ігри із фонетичним навантаженням, що мали на меті багаторазове повторення орфоепічно-унормованих українських слів з наголошуванням; 10) сюжетно-рольові ігри з правилами; 11) опис портрету різних емоційних станів людини (веселий, гордий, вдячний, здивований та ін.); 12) запитання-обговорення з метою розбору емоційних станів.

Прищеплення умінь самоконтролю, самокорекції відбувались під час створення комунікативно-мовленнєвих ситуацій та після їх проведення. У результаті постійної взаємодії дітей, їх навички удосконалювались, а набуті комунікативно-мовленнєві уміння поступово репродукувались самостійно.

На лексичних заняттях ми спостерігали за сприйняттям, запам'ятовуванням та відтворенням дітьми отриманої інформації; використовувались рецептивно-аналітичні вправи з формування фонетико-орфоепічних умінь, що потребували від дітей сприйняття та запам'ятовування нової інформації; відпрацьовувались навички орфоепічно-унормованої вимови.

Метою корекційно-репродуктивного блоку було: оволодіння та використання основних якостей комунікативних умінь під час створення комунікативно-мовленнєвої ситуації та конструювання власних висловлювань із застосуванням самоконтролю у вимові орфоепічно-унормованих слів. Це був інтенсивний та максимально-збагачувальний практичний етап навчання. На цьому етапі були додані репродуктивно-трансформаційні вправи, що створювали потребу усвідомлено, багаторазово повторювати орфоепічно-унормовані слова української мови під час конструктивного-моделювання власних висловлювань у різних способах діяльності. Зі цією метою було розроблено корекційний курс підгрупових та індивідуальних занять, що забезпечили вдале використання наведених педагогом комунікативних зразків: говорити голосно, виразно; вміти розпочинати та підтримувати розмову, бути ініціативним у спілкуванні; уважно слухати співбесідника, задавати запитання; висловлювати власне ставлення до поведінки співрозмовника; здобути навички різних емоційних станів, розрізняти і вміти застосовувати їх; за допомогою немовних знаків (міміки, постави, рухів тіла, погляду) вміти відображати ситуацію, демонструвати випадок без слів; виділяти головне та другорядне у почутому від співбесідника; вміти інтонаційно правильно виражати власні думки, застосовуючи окличну та запитальну інтонацію, акцентувати потрібне слово; вміти вирішувати конфліктні ситуації; давати правильну характеристику

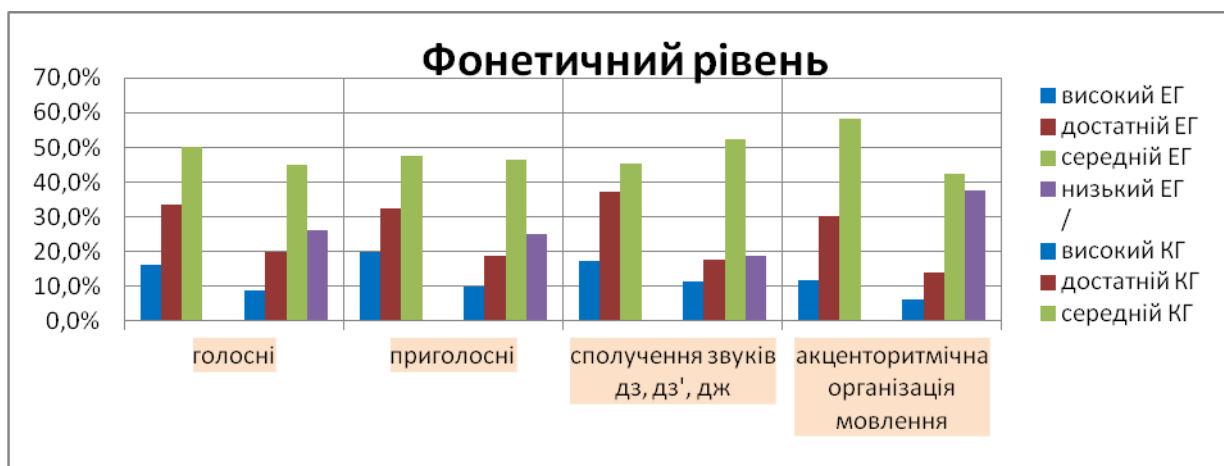
стосункам у сім'ї (повага, вдячність); застосовувати мовленнєвий етикет, розпочати розмову з доречних формул («чарівні слова», вітання, вибачення).

Важливими змістовими складовими формувального експерименту, були *фонетико-орфоепічні* підгрупові та індивідуальні заняття із застосуванням рецептивно-аналітичних і репродуктивно-трансформаційних вправ, що сприяли розвитку лексико-граматичних умінь із використанням загальноприйнятої орфоепічної норми у словах української мови, конструюванню власного мовлення із можливістю: використання різних частин мови (відмінювання, поєднання, розрізнення); розуміння значення слова на матеріалі слів української мови, які російською мовою вимовляються інакше; порівняння, протиставлення і розрізнення почутих на слух слів української та російської мови; розвиток чуття до граматичної правильності мовлення, вміння знаходити помилку і виправляти (самостійні та висловлювання однолітків); запобігання негативному впливу інтерференції на розуміння значення понять «лівий», «правий», «ліворуч», «праворуч»; розвиток фонематичного сприймання і розрізнення, аналіз зміненого звуку у слові; порівняння наголошування однакових за вимовою, але різних за значенням слів та ін. Діти активно залучались до виправлення помилок у власних та висловлюваннях однолітків, роботи над самоаналізом і самокорекцією. Отже, напрямками основного етапу формувального експерименту стало: застосування сформованих комунікативних умінь у всіх видах діяльності; орфоепічно-унормовано конструювати та моделювати власні висловлювання; розуміти і правильно застосовувати слова української мови.

Третій комунікативно-діяльнісний, закріплюючий етап мав на меті самостійне творче використання набутих навичок ефективного комунікативного спілкування та конструювання власних висловлювань із застосуванням самоконтролю у вимові орфоепічно-унормованих слів української мови. Це був творчий, самостійно-практичний, керований експериментатором етап. До раніше застосованих вправ були додані продуктивно-конструктивні, що вимагають від дитини власного творчого застосування і закріплення набутих практичних умінь, вільного конструювання самостійних висловлювань та аналізу помилок (неправильно вжитих слів), самоконтролю за використанням застосованої лексики слів української мови.

Методом заохочення самостійної діяльності дошкільників в межах корекційної методики була використана продуктивна похвала. Продуктивна похвала у нашому експерименті повинна задавати критерії оцінки і орієнтування для їх здійснення, залишаючи саму оцінку на власний розсуд дитини. Дитину слід підвести до самостійної оцінки власних успіхів у процесі аналізу сказаного, тобто «роботи над помилками», за С.А.Михальською [2].

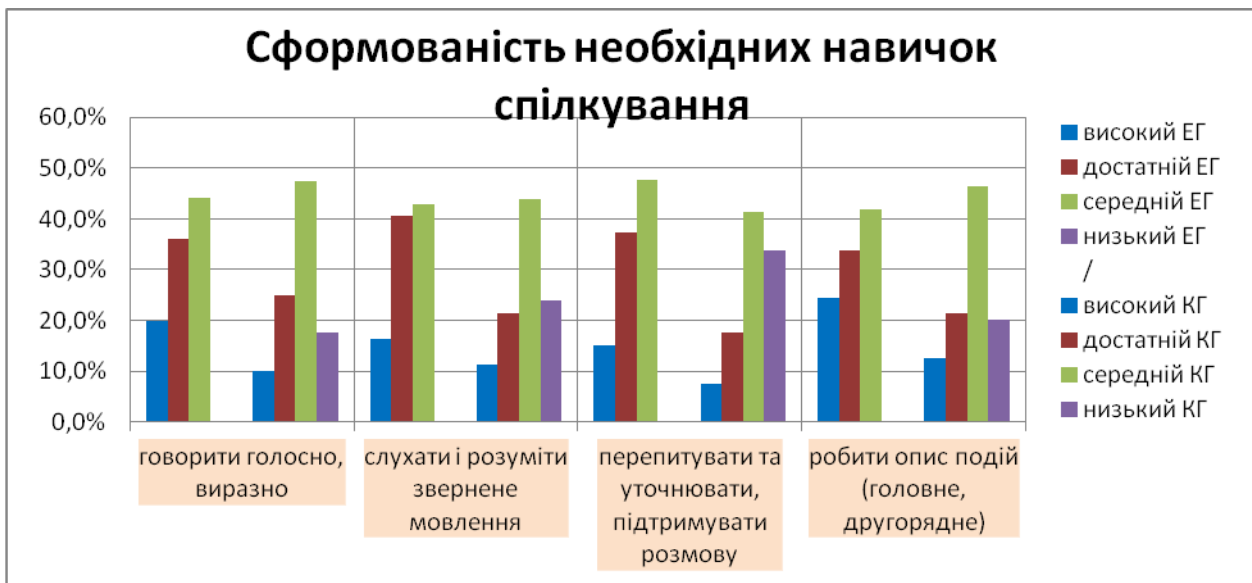
Контрольний зріз був проведений по закінченню формувального етапу експерименту, де одним із блоків дослідження **фонетико-орфоепічних навичок** був *фонетичний блок*. Цей блок завдань вмщував дослідження чотирьох напрямків умінь: унормовано вимовляти голосні звуки, приголосні звуки, зливу вимову африкатів; акценто-ритмічна організація власного висловлювання. Результати виконаних контрольних завдань фонетичного рівня відображені у діаграмі 1.



Якісний аналіз діагностики стану наслідків фонетичного інтерферентного впливу, виявив позитивні зміни у застосуванні дошкільниками унормованої української мови. Відзначені зміни: - голосні звуки [а, о, у, і, и, е] вимовлялись з більшою чіткістю та правильно, особливо помітні зміни були відчутні у вимові звука [а], «акання» яке було стійким і багаточисельним, що засвідчила констатація, мало найменші прояви і у більшості випадків, після сказаного слова зі звуком [а] діти звертали увагу на правильність власної вимови (вимова рос. «саленый» - укр. солоний) та звука [и], близького до російського [ы], де прояв редукції у напруженій фонетичній зміні цього голосного не відчувався (рос. «сыпать» - укр. сипати); ми відмітили, що дошкільники ЕГ дотримувалися

висунутих нами у процесі експериментальної роботи вимог у вимові голосних, діти звертали увагу на неправильно сказане слово, тобто рівень самоконтролю і самокорекції був розвинений на достатньому і середньому рівнях, на відміну від КГ, де «акання» залишилось численним; - у вимові приголосних помітними були зміни у: оглушенні дзвінких приголосних [б-п, в-ф, з-с, к-х] (вимова рос. «снова» - укр. знову), де була відмічена дзвінка вимова дзвінких шумних приголосних [ш, ж, ч, щ] у ЕГ; пом'якшення губних та сонорних [р] у кінці слова (вимова рос. «букварь» – укр. буквар); пом'якшення приголосних перед [е] [і] (вимова рос. «де'нь» – укр. день) та шиплячих (вимова рос. «почи'стил» - укр. почистив) виправилось за рахунок роботи над фонематичним слухом та орфоепічними вправленнями. Відзначимо, що ЕГ отримала чіткі уявлення про приголосні звуки, діти вмiли порівнювати дзвінки – глухі, тверді – м'які, диференціювати ці звуки у схожих словах; - без розриву та паузи, була відмічена вимова африкатів дз, дз', дж («гуд-зик» - гудзик, «д-жміль» - джміль) у ЕГ, де більшість дітей досягли середнього і достатнього рівнів, їх мовлення відзначалось злитістю вимовою з допущенням незначних помилок у швидкості вимови африкатів, на відміну від КГ, де діти відчували труднощі у злитій вимові, що властива орфоепічній нормі української мови; - зміни у просодичній стороні мовлення були відмічені у правильній акценторитмічній організації власного висловлювання *слово – слова*. У дітей ЕГ відмічалась наявність самоконтролю. Слід констатувати, що акценто-ритмічна організація мовлення є важкою і специфічною вимовною рисою, що пояснюємо наявністю численного закріпленого постійного вимовного впливу як дорослого, так і дитячого оточення на мовлення дошкільників. У КГ наявним був середній та низький рівень умінь, що можемо пояснити як наслідок стійкого інтерферентного впливу. Отже, фонетичний рівень зазнав помітних змін за рахунок роботи над фонематичним слухом, артикуляційною вимовою, інтонацією були помічені суттєві зміни у подоланні фонетичних інтерферентних наслідків та розвитку фонетичної і орфоепічної мовної системи дітей з ФФВМ.

Запланованим напрямком контрольної перевірки **комунікативних умінь** було виявлення рівня *сформованості необхідних навичок спілкування*. Результати проаналізованих показників ЕГ та КГ, відображені у діаграмі 2.



За напрямком *сформованість необхідних навичок спілкування* були виявлені позитивні зміни у вмінні: - говорити голосно і виразно – ми зафіксували, що діти ЕГ вмiли вірно застосовувати голосну і тиху вимову відповідно до ситуації, розповідати важливі події у швидшому темпі, а вести розмову на вільні теми без поспіху, на відміну від КГ, де спостерігався у більшій мірі низький рівень цих умінь; - слухати і розуміти звернене мовлення діти ЕГ намагались звертати увагу на все повідомлене і запам'ятовувати, слухати не тільки цікаві події а все сказане співрозмовником; дошкільники КГ відволікались і сприймання почутої інформації було значно звужене; - уміння перепитувати та уточнювати, підтримувати розмову у дітей ЕГ, ми виявили вміння підтримували запропонований сюжет розмови – з використанням коротеньких запитань, уточнень на достатньому та середньому рівнях, у КГ цей показник залишився на середньому та низькому рівнях, де діти не уточнювали не зрозумілі сказані співрозмовником факти, а отже, рідко могли продовжити розмову за сюжетом; - робити опис подій (головне, другорядне) у дітей ЕГ було виявлено уміння опису термінових подій у швидкому темпі з деяким підвищенням сили голосу, на відміну від запропонованої «розмови у громадському транспорті», де більшість дітей вмiли розмовляти тихо і стримано; у ЕГ було відмічено навички грамотної побудови власного речення із



застосуванням почергово підмета, присудка, додаткових членів речення, що підтверджує успішність експериментальної роботи.

Отримані показники після проведеного формувального експерименту у ЕГ свідчать про загальну позитивну динаміку створеної нами спеціальної корекційної роботи націленої на формування комунікативних умінь та корекцію двомовного впливу на мовлення дошкільників з фонетико-фонематичними вадами мовлення, результати яких характеризувались позитивним орієнтуванням у застосованих нами комунікативних ситуаціях та використанні української унормованої лексики.

Розроблена методика формування комунікативних умінь у дітей з ФФВМ в умовах білінгвізму дає можливість суттєво підвищити ефективність корекційно-логопедичної роботи із дітьми даної категорії.

#### Література

1. **Богущ А.М.Гавриш Н.В.** Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М.Богущ. – К.: Вища шк., 2007. – 527 с.: іл.. 2. **Михальська С.А.** Родинне спілкування, як чинник комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників. Дис... канд. псих. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т. ім.. М.П.Драгоманова. – К., 2010. – 242 с.

#### References

1. **Bogush A.M.Gavriush N.V.** Doshkilna lingvodidaktika: Teoriya i metoda navchannya ditey ridnoyi movu: Pidruchnik / For Ed. A.M.Bogush. - K.: Visha wk ..., 2007. - 527 s.: Il. 2. **Michalski C.A.** Family communication as a factor of communicative speech of preschool children. Dis ... candidate. crazy. sciences: 19.00.07, Nat. ped. University. them .. Dragomanov. - K., 2010. - 242 p.

#### **Дуленчук Ю.А. Формування комунікативних умінь у дітей з фонетико-фонематичними вадами мовлення за умов білінгвізму.**

У статті представлені експериментальні результати дослідження стану сформованості комунікативних умінь у старших дошкільників з фонетико-фонематичними вадами мовлення в умовах білінгвізму. До огляду запропонований фрагмент апробованої методичної роботи. Проводиться опис результатів дослідження. Завдяки впровадженню комплексного підходу із застосуванням фонетико-орфоепічних вправ досягнута основна мета: формування комунікативних умінь та корекція фонетико-фонематичних вад мовлення в умовах двомовного спілкування старших дошкільників. Розроблена корекційна методика спрямована на спільне вирішення фонетико-орфоепічних, лексико-граматичних та комунікативних завдань, чим забезпечується взаємозв'язок розвитку самостійного продукування орфоепічної норми у словах української мови та комунікативних умінь дітей з ФФВМ.

*Ключові слова:* комунікативні уміння, особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку, білінгвізм, фонетико-фонематичні вади мовлення.

#### **Дуленчук Ю.А.Формирование коммуникативных умений у детей с фонетико-фонематическими нарушениями речи в условиях двуязычия.**

В статье представлены экспериментальные результаты исследования уровня сформированности коммуникативных умений у старших дошкольников с фонетико-фонематическим нарушениями речи в условиях билингвизма. К рассмотрению предложен фрагмент апробированной методической работы. Проводится описание результатов исследования. Благодаря внедрению комплексного подхода с применением фонетико-орфоэпических упражнений достигнута основная цель: формирование коммуникативных умений и коррекция фонетико-фонематического недоразвития речи в условиях двуязычного общения старших дошкольников. Разработанная коррекционная методика направлена на совместное решение фонетико-орфоэпических, лексико-грамматических и коммуникативных задач, чем обеспечивается взаимосвязь развития самостоятельного продуцирования орфоэпической нормы в словах украинского языка и коммуникативных умений детей с ФФНР.

*Ключевые слова:* коммуникативные умения, особенности коммуникативно-речевого развития, билингвизм, фонетико-фонематические нарушения речи.

#### **Dulenchuk Y.A. Formation of communicative skills in children with phonetic-phonemic speech disorders in bilingualism.**

This article presents results of experimental research of the level formedness of communicative skills older preschoolers with phonetic-phonemic speech disorders in bilingualism. To consideration of proposed fragment a proven methodical work. Description of the results of research carried out. By the introduction of an integrated approach with application phonetic-orthoepic exercise achieved the main objective: the formation of communicative skills and correction of phonetic-phonemic speech disorders by older preschooler's bilingual communication. The developed method of correction toward a joint solution orthoepic phonetic, lexical, grammatical and communicative tasks, which ensures the interconnection of independent production orthoepic standards in the words of the Ukrainian language and communication skills of children with PPSPD.

*Key words:* communicative abilities, features of communicative - vocal development, bilingualism, phonetic-phonemic speech disorders.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10. 2013 р.

Рецензент: д.п.н., проф.. Шеремет М.К.